ТЕМА 2. ЗАКОН ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

План

1. Поняття закону України про кримінальну відповідальність та її ознаки. Чинне кримінальне законодавство України.
2. Структура Кримінального кодексу України. Кримінально-правова норма.
3. Принципи чинності закону України про кримінальну відповідальність у просторі: територіальний, громадянства, реальний й універсальний.
4. Принцип чинності закону України про кримінальну відповідальність у часі. Зворотна сила кримінального закону України.
5. Тлумачення закону України про кримінальну відповідальність. Види та суб'єкти тлумачення.

1. *Закон про кримінальну відповідальність* – це письмовий кодифікований нормативно-правовий акт, що приймається вищим законодавчим органом держави і містить правові норми, які встановлюють підстави і принципи кримінальної відповідальності, визначають, які суспільно-небезпечні діяння є КП, які покарання належить застосовувати до осіб, що їх вчинили.

КК України складається з низки норм, які систематично розміщені в межах Кодексу і діють з часу набрання ним чинності.

Ознаки закону про кримінальну відповідальність:

– він є нормативним вираженням і основним джерелом кримінального права;

– приймається тільки вищим законодавчим органом влади держави;

– має письмову та кодифіковану форму;

– його завданням є запобігання КП, тому він здійснює охоронну, регулятивну та виховну (превентивну) функцію.

Законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права (ст. 3 КК України). Кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки КК України. Зміни до законодавства України про кримінальну відповідальність можуть вноситися виключно законами про внесення змін до КК України та/або до кримінального процесуального законодавства України, та/або до законодавства України про адміністративні правопорушення.

Інші форми (джерела) кримінального права, – такі як інші закони, підзаконні акти, чинні міжнародні договори, судова практика, доктрина, – можуть лише допомогти у з'ясуванні тих або інших положень КК України. Іноді вони можуть вплинути на зміну відповідних положень КК України (наприклад, коли йдеться про імплементацію положень міжнародного договору в кримінальне законодавство України, або коли судовою практикою чи науковою

доктриною доведено необхідність такої зміни). Застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено.

Чинний КК України був прийнятий Верховною Радою України 05 квітня 2001 року і набрав чинності з 01 вересня 2001 року.

2. КК України поділяється на Загальну та Особливу частини.

У Загальній частині відображаються загальні положення та основні інститути кримінального права.

Особлива частина містить кримінально-правові норми, що вказують, які конкретно суспільно-небезпечні діяння є КП і які заходи кримінального покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили.

Загальна та Особлива частини поділяються на розділи (кожен з яких має відповідну назву; назва розділів Особливої частини відображає певну групу розташованих у ньому КП, об'єднаних спільним об'єктом посягання), а розділи – на окремі статті. Статті КК України пронумеровані арабськими цифрами і мають заголовки, що відбивають сутність правових приписів у конкретній статті.

Багато статей КК України поділяються на частини (окремі абзаци), кожна з яких є окремою кримінально-правовою нормою, та пункти. Деякі статті КК України мають примітки, в яких розкриваються поняття і терміни, застосовані в цій або інших статтях.

У Рішенні Конституційного Суду у справі про зворотну дію кримінального закону в часі від 19 квітня 2000 р. зазначається, що кримінально-правова норма складається з трьох елементів: гіпотези – визначає умови, за яких застосовується правова норма щодо забороненої поведінки особи; диспозиції – закріплює таку правову норму; санкції – встановлює покарання для осіб, які порушили цю правову норму.

Кримінально-правові норми Загальної частини складаються з гіпотези.

Кримінально-правові норми Особливої частини мають таку структуру: диспозиція та санкція.

Диспозиція – це частина норми, в якій визначається кримінальне протиправне діяння. Існують такі види диспозицій:

Прості – це такі диспозиції, в яких КП тільки називається без розкриття конкретних ознак складу КП (наприклад, ст. 146 КК України «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини»).

Описові – це диспозиції, в яких розкриваються всі ознаки конкретного складу КП (наприклад, ст. 127 КК України «Катування»; ст. 150 КК України «Експлуатація дітей»; ст. 155 КК України «Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку».

Бланкетні – це диспозиції, в яких називається тільки саме КП, а його ознаки знаходяться в іншому нормативно-правовому акті (наприклад, ст. 272 КК України «Порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою»; ст. 286 КК України «Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами»).

Відсилочні – це диспозиції, в яких для розкриття ознак складу КП, потрібно звернутися до іншої частини статті або іншої статті КК України, або до примітки до статті (наприклад, ст. 116-119 КК України – для з'ясування поняття вбивства необхідно звернутись до ст. 115 КК України, де дається визначення вбивства; ст. 122 КК України «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження» – для з'ясування поняття «середньої тяжкості тілесне ушкодження», необхідно звернутись до ст. 121 КК України «Умисне тяжке тілесне ушкодження»).

В КК України також існують *змішані* диспозиції, наприклад, описово-відсилочні (ст. 303 КК України «Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією»; ч.ч. 2, 3-5 ст. 186 КК України «Грабіж») або описово-бланкетні (п.п. 2-4 примітки до ст. 185 КК України «Крадіжка»).

Санкція – це частина норми, яка визначає вид і розмір покарання за КП, вказаний у диспозиції.

У КК України використовуються три види санкцій:

Відносно-визначені санкції – передбачають покарання певного виду з обов'язковою вказівкою на вищу межу покарання. Нижня межа може вказуватися, а може – і ні (наприклад, Крадіжка, поєднана з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище або що завдала значної шкоди потерпілому, – «карається позбавленням волі на строк від трьох до шести років» (ч. 3 ст. 185 КК України).

Альтернативні санкції – передбачають два і більше видів основного покарання, з яких суд може на свій розсуд застосувати лише одне (наприклад, Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, – «карається виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до трьох років» (ч. 1 ст. 122 КК України).

Кумулятивні санкції – передбачає наявність як основного, так і додаткового покарання (наприклад, Незаконне проведення аборту, що спричинило тривалий розлад здоров'я, безплідність або смерть потерпілої особи, – «карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого» (ч. 2 ст. 134 КК України).

3. Чинність закону про кримінальну відповідальність у просторі базується на таких принципах: територіальному і громадянства, реальному й універсальному.

Територіальний принцип чинності (дії) (*принцип територіальності*) закону про кримінальну відповідальність сформульований у ст. 6 КК України і полягає в тому, що особи, які вчинили КП на території України, підлягають кримінальній відповідальності на підставі КК України.

КП вважається вчиненим на території України у випадках, коли:

1) його було почато, продовжено, закінчено або припинено на території України;

2) його виконавець або хоча б один із співучасників діяв на території України.

Поняття території України визначається нормами державного та міжнародного права. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про державний кордон України» *державним кордоном України* є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору». Отже, *територія України* – це суша, море, ріки, озера і решта водойм, надра землі в межах кордону України, а також повітряний простір над сушею і водним простором, у тому числі і над територіальним морем.

Територіальне море – це прибережні морські води шириною 12 морських миль, відлічуваних від лінії найбільшого відпливу як на материку, так і на островах, що належать Україні, або від прямих вихідних ліній, які з'єднують відповідні точки (ст. 5 Закону України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 року).

Поняттям «територія України» також охоплюються:

1) військові кораблі, приписані до портів на території України, які знаходяться під прапором України у відкритому морі, у територіальних водах або портах іншої держави;

2) невійськові кораблі, приписані до портів на території України, які знаходяться під прапором України у відкритому морі;

3) військові повітряні судна України, приписані до аеропортів на території України, які під розпізнавальним знаком України знаходяться у відкритому повітряному просторі, у повітряному просторі чи на аеродромі іншої держави;

4) невійськові повітряні судна України, які приписані до аеропортів на території України та знаходяться поза її межами у відкритому повітряному просторі під розпізнавальним знаком України.

Сфера застосування закону про кримінальну відповідальність поширюється також на такі об'єкти, які не є територією України. До них належать:

– *континентальний шельф* – це поверхня і надра морського дна підводних районів, прилеглих до узбережжя і островів України, але які знаходяться поза зоною територіального моря, до глибини 200 метрів або за цими межами до такого місця, де глибина покриваючих вод дозволяє вести розробку природних багатств (ст. 1 Конвенції про континентальний шельф від 29 квітня 1958 року);

– *виключна (морська) економічна зона* – це морські райони, зовні прилеглі до територіального моря України, враховуючи райони навколо островів, що їй належать. Її ширина становить до 200 морських миль, відлічених від тих самих вихідних ліній, що і територіальне море України (ст. 2 Закону України «Про виключну (морську) економічну зону України» від 16 травня 1995 року);

– підводні телеграфні кабелі й трубопроводи, що проходять по дну відкритого моря;

– наукова станція, розташована на острові Галіндес в Антарктиді;

– дипломатичні представництва і консульські установи України за кордоном, а також автомашини послів під прапором України;

– місця розташування військових частин України на території інших держав;

– запущені в космос об'єкти, що належать Україні.

Відповідно до міжнародних угод і законів України із кримінальної юрисдикції України виключені дипломатичні представники та певне коло іноземних громадян (*повний імунітет*). Також кримінальна юрисдикція України частково обмежується щодо консульських службових осіб (*частковий імунітет*) – *принцип екстериторіальності*.

Принцип громадянства означає, що громадяни України та особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, які вчинили КП за її межами, підлягають кримінальній відповідальності за КК України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ч. 1 ст. 7 КК України).

Якщо громадянин України або особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, за вчинені КП зазнали кримінального покарання за межами України, вони не можуть бути притягнені в Україні до кримінальної відповідальності за ці КП (ч. 2 ст. 7 КК України).

Згідно зі ст. 9 КК України, вирок суду іноземної держави може бути врахований, якщо громадянин України, іноземець або особа без громадянства були засуджені за КП, вчинене за межами України, та знову вчинили КП на території України. Рецидив КП, невідбуте покарання або інші правові наслідки вироку суду іноземної держави враховуються при кваліфікації нового КП, призначенні покарання, звільненні від кримінальної відповідальності або покарання.

Універсальний принцип (космополітичний) полягає в тому, що іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили КП за її межами, підлягають в Україні відповідальності у випадках, передбачених міжнародними договорами (ст. 8 КК України).

Цей принцип відображає спільність інтересів кількох держав у боротьбі з КП, відповідальність за які випливає з міжнародно-правових актів (наприклад, геноцид, піратство, торгівля людьми, тероризм тощо).

Реальний принцип полягає в тому, що іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, підлягають в Україні кримінальній відповідальності за вчинені за її межами тяжкі або особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України. Цей принцип, як і попередній, випливає зі змісту ст. 8 КК України.

Іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які за межами України вчинили будь-який із злочинів, передбачених ст.ст. 437-439, 442, 442[1] КК України, підлягають в Україні відповідальності згідно з КК України незалежно від випадків (умов), передбачених ч. 1 ст. 8 КК України, якщо такі особи перебувають на території України і не можуть бути

видані (передані) іноземній державі чи міжнародній судовій установі для притягнення до кримінальної відповідальності або якщо в їх видачі (передачі) відмовлено.

Іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, також підлягають в Україні відповідальності згідно з КК України, якщо вони за межами України вчинили у співучасті із службовими особами, які є громадянами України, будь-яке КП, передбачене у ст.ст. 368, 368^3, 368^4, 369 і 369^2 КК України, або якщо вони пропонували, обіцяли, надали неправомірну вигоду таким службовим особам, або прийняли пропозицію, обіцянку неправомірної вигоди чи одержали від них таку вигоду.

4. Згідно із ч. 2 ст. 4 КК України кримінальна протиправність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, який діяв на час вчинення цього діяння (*принцип ультраактивності закону*).

Закон про кримінальну відповідальність набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування (ч. 1 ст. 4 КК України). Тому новий закон може набрати чинності:

1) після 10 днів з дня його офіційного оприлюднення (опублікування);

2) з дня оприлюднення закону;

3) з того строку, який у ньому зазначений.

Підставами припинення чинності законом про кримінальну відповідальність є:

а) скасування закону про кримінальну відповідальність.

б) заміна закону про кримінальну відповідальність іншим законом.

в) закінчення строку дії, на який закон був виданий.

Поширення дії нового закону на осіб, що вчинили відповідні діяння до набрання ним чинності, називається *зворотною дією закону про кримінальну відповідальність у часі.*

За загальним правилом закон не має зворотної дії у часі.

Але, відповідно до ч. 1 ст. 5 КК України закон про кримінальну відповідальність, який скасовує кримінальну протиправність діяння, пом’якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи має зворотну дію у часі (*принцип ретроактивності закону*).

Якщо після вчинення особою діяння, передбаченого КК України, закон про кримінальну відповідальність змінювався кілька разів, зворотну дію в часі має той закон, що скасовує кримінальну протиправність діяння, пом’якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи.

5. *Тлумачення закону* – це з’ясування та всебічне розкриття його змісту з метою точного застосування.

Види тлумачення:

1) залежно від суб'єкта тлумачення:

- *автентичне* – це тлумачення, яке здійснюється органом, який прийняв закон (згідно чинної Конституції та законів України Верховна Рада не застосовує автентичне тлумачення, проте Верховна Рада може надавати роз'яснення щодо застосування законів, які не мають статусу офіційного тлумачення);

- *легальне (офіційне) тлумачення* – це тлумачення, що здійснюється органом влади, уповноваженим на те законом. Це Конституційний Суд України. Положення, що наводяться в акті легального тлумачення, є обов'язковими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені;

- *судове тлумачення:*

а) *казуальне тлумачення* – дається судами будь-якої інстанції при розгляді конкретної кримінальної справи. Таке тлумачення є обов'язковим тільки по тій справі, у зв'язку з якою воно проводилося;

б) *правозастосовне тлумачення* – дається в рекомендаціях Пленуму Верховного Суду з найбільш складних питань застосування КК України;

- *наукове (доктринальне)* – це тлумачення закону науковими і навчальними юридичними установами, окремими вченими і практиками в монографіях, підручниках, навчальних посібниках, статтях, науково-практичних коментарях. Це тлумачення не має обов'язкової сили.

2) за прийомами (засобами):

- *граматичне* – полягає у з'ясуванні змісту кримінально-правової норми шляхом етимологічного або синтаксичного аналізу її тексту, з'ясуванні значення і змісту слів, термінів, понять, застосованих у КК України;

- *систематичне* – з'ясування змісту закону, його окремих положень шляхом зіставляння з іншими положеннями цього самого закону або іншого закону;

- *історичне* – з'ясування умов, причин, соціальних чинників, що зумовили його прийняття, звернення до аналогічних кримінальних законів, що були чинними раніше;

- *логічне тлумачення* – полягає у з'ясуванні змісту закону на підставі правил логіки.

3) за обсягом (результатом):

- *буквальне (адекватне)* – це тлумачення, згідно з яким дійсний зміст кримінально-правової норми точно відповідає її текстуальному вираженню;

- *обмежувальне* – має місце при незбігу тексту і змісту кримінально-правової норми, коли її значення є вужчим за словесне вираження;

- *поширювальне* - має місце при незбігу тексту і змісту кримінально-правової норми, коли її значення є ширшим за словесне вираження.

Питання до самоконтролю

1. Що являє собою закон України про кримінальну відповідальність? Перелічіть його ознаки.

2. З яких частин складається кримінально-правова норма?

3. Що є територією України?
4. Розкрийте сутність поняття «зворотна сила закону».
5. Які види тлумачення закону про кримінальну відповідальність існують (за суб’єктами тлумачення)?